

Egy Bartók-kutató műhelyéből

I.

RÉZKARCOK HIDEGTŰVEL

SKANDALUM

Közhit szerint Köln, a templomok, kolostorok és kápolnák Heinrich Heine megénekelte városa látott falai közt először erkölcsi botrányt Bartók zenéje körül. A csodálatos mandarin golgotája a szerzőé, de valójában a karmesteré is: Szenkár Jenő ezúttal a főpolgármestertől, Konrad Adenauertől, a későbbi birodalmi kancellártól kapott „figyelmeztetést”.

Ennek az 1926. november 27-i operaházi bemutatónak története kissé már elkoptatott lemez; mint köves erdei úton haladó szekér, zörög, ugrál.

Most valamivel „újabb”, *régi*, hazai történetet beszélek el, izgalmassága ennek sem csekély, sikamlós részletekkel.

Amióta a szegedi dalárda archívumában Csongor Győző a *Négy régi magyar népdal* „a cappella” férfikar szólamait — az 1911. május 13-i szegedi, egyszersmind a június 18-i orosházi bemutató anyagát — megtalálta, Péter László jóvoltából tudjuk, Bartók zenéje körül Szeged városa pályázhat az első erkölcsi skandalumért. Ami itt nyomban feltűnik: az Universal Editionnál jóval később, már a mandarin-botrány után megjelent kottában (Nr. 8891, 1928.) nemcsak e darabok tempójelzése, ütembeosztása tér el, de a népdalok szövegei is különféle változtatások fokozatait hordozzák. Az egyik dalszöveg (furcsa, cifra nóta) strófája például („Csűröm alatt öt zab asztag, / A kertembe hat rozs asztag”) eredetileg így hangzott: „Csűröm alatt öt zab asztag, / A kertembe hat *bab* asztag.”

Misericordia! Mi lehetett azokban a „félreérthető, durva szavakban”, amelyekről König Péter karmester özvegye: Juhász Gyula költő Margit húga emlékezett, aki szerint Jedlicska Béla közjegyző, a dalárda elnöke, megrovásban részesítette férjeurát. — Közbe kell vetnünk: ez a kórus a szegényparaszti nép sorsproblémáihoz kapcsolódott, rengett a föld, a Viharsarok robbanások tűzfészke volt. — Nota bene: a kompozíció szegedi ősbemutatója a békéscsabai parasztvezér, az új Dózsa, Áchim L. András meggyilkolásának előestéjén hangzott el. — Az emberek durvasága és „érzékenysége” meghatározódik ilyen időkben.

„Csűröm alatt öta b....k, / A kertembe hatba b....k” — vajon sejtette-e Bartók, hogy ez a dallamszöveg „furcsán-cifrán” hangzik? És vajon rossz, egybe-mosódó artikulációból fakad (uram bocsá’ egyes énekesek gonosz szándékosságából), avagy amúgy is megoldhatatlan a produkció? Karmesterek tudják.

Bartók nyilván számolt ezekkel a lehetőségekkel, ezekkel az adottságokkal. A folklórszöveg megmásíthatatlanságának bűvölete azonban ez alkalommal úgy lát-szik lefogta a kezét. A hűség tudományos pedantériája kötötte.

BÉKA-KONCERT

Bartók elsőszülött Béla fia írja, hogy *Az éjszaka zenéje* című zongoradarabban (a Szabadban sorozat 4. számában) édesapja „a csendes alföldi tájban hallható békák hangversenyét örökítette meg”.

Ezt a kristálytisztá igazságot a következő adatközléssel támaszthatom alá.
A nép „természetrizai” szellemének bámulatos finomságait (a nemzetiségi kapcsolatok hajszálgökökerekig futó helyi árnyalatait is) idézi hajdani glosszájában Herman Ottó, a nagy magyar természetbúvár a háromféle béka, a *német*, a *szlovák* és a *magyar* béka társalkodásáról.

Német béka: „Komm, kumm, kom, kum!” (Jer)

Német béka társa: „Wart, Wart, Wart!” (Várj)

Szlovák béka, igen gyorsan, egymásután mondja:

„Cso zse je toto? cso zse je toto?” (Mi az?)

Magyar béka: „Adta teremtette, adta teremtette!”

(Mire mind elbújnak.)

„Nem elég az hozzá — írja Herman Ottó —, hogy itt minden szótag hangfestős a legfinomabb észlelés és leleményesség tanúbizonysága, de itt azonkívül még valóban három fajnak tavasi szólama van festve, a midőn mind a vízben s többnyire együtt tartózkodik. A »komm, kumm« nyilván a tűzeshasú béka (Bombinator igneus), a »Wart« kétségkívül az erdei béka (Rana temporaria), míg a többi félreismerhetetlenül a voltaképpeni kecskebéka (Rana esculenta) hangja.”

(Természettudományi Közlöny, 1877. november hó, 427. lap.)

Ebben a bölcs megfigyelésben, a nép képzeletében és Herman Ottó több mint százestendő feljegyzésében, talán a zenei lángész titkaihoz is közelebb jutunk.

Az éjszaka zenéje felidézi Bartók „természetrizai” szellemének bámulatos finomságait.

Mondanom sem kell talán: Bartók invenciója korántsem merül ki ebben. Béka-koncert? A csillagmilliárddal bevont éjszakai égnél is mélységesebb emberi lélek az alföldi tájban folyton-folyvást zeng. 1926 nyara. Bartók negyvenöt éves múlt, tele alkotói ihlettel. Életművének új távlatai nyílnak, új periódusa kezdődik el. Világ, most figyelj!

AZ ELVESZETT NÁDIHEGEDŰ

Andrew A. Lux, Westlake, Ohio-beli, Bartók-vonzalmában jó barátommá lett hazámfia 1979 őszén írt levelében közli velem, hogy a *Szabadban* című zongorasorozat első darabjának címét legjobb műjegyzékeink is hiányosan rögzítik. A pontos cím:

Sípbal, dobbal . . .

pontosan három ponttal, ami az Universal Edition kiadásban is, német, francia, angol címek közt *magyarul* — így olvasható. A magyar műjegyzékek elsikkasztják a legszebbet: a nádi hegedűt!

Feltételezzük, hogy Bartók eredetileg ezt a magyar címet adta, de idegen nyelveken megoldhatatlan fordítási problémát jelentett, a „nádi hegedű” aromája felidézhetetlen. A három pont itt *jelzi* Bartók egy szép gondolatát. Ne csipjük le!

Chiói barátom gondolatmenetét a *Mikrokozmosz* című zongorasorozat 142. sz. darabjával is megerősíthetem.

Mese a kis légyről.

Benjamin Suchoff amerikai Bartók-kutató írja, hogy a Mikrokozmosz kiadásra nem került levonataiban a 49. ütemnél álló *Agitato* jelzés után a következő zárójeles tartalmi utalást találjuk:

(*Jaj! pókháló!*)

Suchoff szerint Bartók egy 1939. december 18-án kelt, Budapesten feladott, Ralph Hawkesnek írt levelében még nem döntötte el véglegesen, hogy ezt az utalást belevegyék-e a kottakiadványba vagy sem. Idézi Bartók levelét: „Nos, nem tudom, ha mind a három nyelvre lefordítanánk ezt a magyarázatot, vajon nem rontanánk-e el

az egész tréfát. Legyen szíves, Ön határozza meg, mitevők legyünk. Ki is hagyhatjuk ezeket a szavakat.”

A Boosey & Hawkes kiadásban ez történt. Kihagytak egy érdekes utalást, ami egy magyar első kiadásba okvetlenül belekerült volna.

Akárcsak a nádi hegedű.

II.

FRESKÓ-TÖREDÉK

HARASZTI IGAZA

Haraszti Emil még 1930-ban könyvecskét adott ki Bartókról magyarul. Témája albumnyi változatát Louise B. M. Dyer 1938-ban angol nyelven publikálta — Párizsban (Éditions de l'Oiseau-Lyre).

Bartók 1939. január 21-én Mrs. Dyernek — fennmaradt fogalmazvány alapján feltételezve — levelet írt és küldött el, amelyben Haraszti könyvének szembetűnő hibáiról értekezik. Bartók levelét olvasva, elgondolni is kínos, hogy elsőnek ilyen Bartók-könyvet adtak ki Párizsban és terjesztettek angol nyelvterületen.

Denijs Dille belga Bartók-kutató, aki már 1939-ben Bartókról flamand (pontosan szólva: németalföldi) nyelvű könyvet publikált, s akinek nevéhez azóta sok értékes kutatási eredmény fűződik, 1970-ben az Allegro barbaróról írva, Haraszti-nak ebből a Bartók által is bírált könyvből további vitatható sorokat idéz: „az Allegro barbaróban magyar lovasok vágatnak Ázsia steppéin, az őshaza földjén, népvándorlások viharzásai közepette”.

Dille lelkiismeretes és pontos; két kortárs koronatanút szólaltat meg, nem akárkiket!

Bartók első felesége, Ziegler Márta, amikor vele Dille a kritikus mondatot ismerteti, a képzettársítást kacagatóan komikusnak tartja a szilaj lovasok és a törékeny Bartók között, aki sohasem lovagolt; kivéve, amikor egyszer Afrikában öszvéren és egyszer Svájcban számon ült.

Kodály pedig Émile Vuillermoz francia zenekritikus „barbár” jelzőjét idézi; az új magyar zenei mozgalmat diszkreditáló jelszóról van szó. Ez szolgáltatott ötletet ahhoz, hogy Allegrója elé Bartók a „barbár” jelzőt ironikus éllel utólag helyezze el. Csak tréfa az egész.

De különben is — nyomoz szorgalmasan Dille — ezt a címet Charles Alkan francia zeneszerző már korábban egyik etűdje címéül választotta, nincs benne semmi különösebb új felfedezés. Ahogy Reinhold Sietz szerint az egész zenei faktúra sem új.

Ide jutottunk volna?

Bartók valóban nem szívlelhette Haraszti. Ellenszenvének gyökere a harmincas éveknél sokkal mélyebbre fut. Haraszti már az első világháború előtt azt írta Bartók új kompozícióiról, hogy a magyar zenei ízlést mindenféle „oláh” és „tót” zenével fertőzik meg. Bartókban később kimondatlanul is a magyar zene megrontóját látta, láttatta. Haraszti, mint reprezentatív zenetörténész, mindenkor az úri műkedvelők cigányozását aposztrofálta lelkesen és Bartók és Kodály népzene gyűjteményeiről fanyalogva szólt.

Bartóknak gyűlölnie kellett őt. Egy levele tanúsága szerint óvta tisztelőit, hogy lehetőleg ne idézzenek Haraszti szövegeiből, bár — mint írta — Haraszti néha jól forgatja a tollat, elvégre „a vak tyúk is talál szemet”.

Nos, ez a „szem”, amit Haraszti éppen talált, az Allegro barbaro viharzásának egyik természetes képi magyarázata. Olyan történelmi háttér, amit lehetetlenné tenni sohasem volna szabad.

Tóth Aladár, aki a *Nyugat* zenekritikusa volt — a Pesti Napló hasábjain a Bartók-bemutatók krónikás tanúja —, a Szabolcsi Bencével szerkesztett zenei lexikonban így jellemzi Bartók művészetét: „Az ember világát itt határtalan őserdők övezik; ebben a vadonban Bartók Ázsiában sarjadt pogány, látnoki fantáziája lép-ten-nyomon titokzatos isteneket, leskelődő erőket, féktelen gesztusokkal mozduló gigászi árnyakat lát.”

Az *Allegro barbaro* — Tóth Aladár recenziói értelmében — „vérforraló harci vízió, amelyben a dübörgő és súlyos ostinato-ritmusok a barbár erők főhordozói”.

Végtelenségig idézhetnénk.

Mindettől a lovasok vágatása az ázsiai steppéken nem egészen idegen képzet-társítás.

A vak tyúk, ha szemet talál, hagyjuk meg.

És még valamit.

Ady Endre igen sok versében lovas metaforákat használ, nemegyszer honfog-lalás kori utalásokat is. Találomra ütöm fel összes verseinek kötetét:

„Riadó, szennyes, kerge nyájak
Ne állítsák meg új lovát
Emberednek, hogy hadd nyargaljon
Előbbre és tovább.”

Ezt az az Ady Endre írta, akinek költészete Bartókhhoz, mint tudjuk, annyira közel állt.

Megjegyzés Horváth Béla Bartók-felfedezéséhez

A *Tiszatáj* ünnepi alkalomhoz méltó Bartók-fejezetében (1981. március) Horváth Béla, kit személyesen ismerni nincs szerencsém, tehát részemről a személyes indulat kizárt, Ujfalussy József Bartók-breviáriumának egy kétségbevonhatatlanul létező el-lentmondására hívja fel a figyelmet s ismerteti az ellentmondást feloldó saját kutató-sainak eredményeit (Megjegyzés a „Bartók-breviárium” új kiadásához, 63—72. l.). Idézi a Breviárium 484., illetve 485—489. lapján közölt Bartók-levelet, azok jegye-zeit s jogosan teszi szóvá, hogy a jeles publikációban megvilágítatlan marad egy Bartók által említett „nyilatkozat”. (Megjegyzem: a kötet 1958-as első kiadásában még nem is lehetett hitelt érdemlő magyarázatot adni e nyilatkozat mibenlétére, az 1974-es bővített második kiadásban azonban, mint látni fogjuk, ez már lehetséges lett volna. Ezt a kiadást s a mostani harmadikat — mely változatlan újryomása az 1974-esnek — két nagy tudású fiatal Bartók-kutató gondozta.)

A dolog lényege a Breviárium reflektálatlan dokumentumai szerint is abban rejlik, hogy Baden-Badenben előadták Bartók népdalfeldolgozásait — egyelőre ma-radjunk ennyiben — s a náci jog-„védelem” a mű tantiémjét, mint átdolgozást, leszállította. Bartók ez ellen tiltakozott, művének előadását letiltotta.

Horváth Béla filológusi szenvedéllyel kereste e nyilatkozat nyomát (68. lap). „Elsősorban Bécsben és Berlinben kaptam olyan szálakat, amelyek végigkövetése révén végül is Rómában sikerült célhoz jutnom, ráakadnom Bartók Béla idejuttatott, idegen nyelvű, hatoldalas »Nyilatkozat«-ára [...]” — írja. Néhány sorban (68. l.) arról is beszámol, nem tudható, milyen Bartók-művet tűztek ki 1938-ban Baden-Badenben előadásra.